

BUTLLETÍ

DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

CLUB ALPÍ CATALÀ
CLUB D'ESQUÍ DE CATALUNYA

SUMARI: Tvmás, pintor renaixentista, per JOAN SUTRA I VIÑAS. — Recons de Mallorca, per RAMON PUJOL I ALSINA. —

Notes autobiogràfiques, per F. CARRERAS I CANDI. — Refranys geogràfics, per JOAN AMADES. — Bibliografia.

TVMAS, PINTOR RENAIXENTISTA

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DE LA PINTURA DEL RENAIXEMENT CATALÀ

La més noble passió, és la que estima la imatge de la belles a, en lloc de la realitat carnal, i és cosa noble delitar-se en la seva sola contemplació. No tot és en els llibres; la descripció, solament dóna una feble idea de les coses, mentre l'Art les mostra amb llur varietat; crea les coses meravelloses, igualment com les espantoses.

LEONARDO DA VINCI

MÉS que unes paraules de presentació de l'Obra Pictòrica del Mestre Tvmás, recolliré, de bell començ, la part anecdòtica, sense cap valor històric, però que encadena íntimament les troballes que en curs d'aquests darrers anys he anat fent, i que per llur qualitat i mèrit artístic he decidit aplegar.

Compleixo, així, un deure de gratitud fent constar el nom de les persones que més o menys directament, però sempre per a mi amb el màxim interès han contribuït a la meva tasca.

Algunes són desaparegudes; vagi per a elles un pietós record; les altres vulguin acceptar amb aquest treball una prova palesa del meu reconeixement.

La presentació de les diverses obres del Pintor Renaixentista l'he feta seguint l'ordre cronològic de les troballes.

En aquestes obres podem veure'n unes de més ben resoltes que d'altres, amb més inspiració creadora, amb un grau de formació artística més elevat, amb major coneixement de tècnica i de dificultats més ben resoltes, les quals m'haurien permès de presentar l'obra del Mestre Tvmás, seguint un procés evolutiu.

Hauria pogut també fer-ho establint una diferenciació entre les obres signades, que consegüentment no donen lloc a dubtes, i les obres atribuïbles al Pintor Renaixentista.

Però així ho hauria fet en el cas d'haver pogut aportar amb l'obra aplegada una sèrie de documents, que possiblement poden existir en

diversos Arxius, i que el dia que es coneguin donaran molta més llum sobre aquest admirable artista que en tan alt grau situa la Pintura Renaixentista de Catalunya.

Serveixi, doncs, aquest breu estudi com a modesta contribució a aquest període de l'Art que tantes sorpreses pot reservar-nos.

Era pel més de maig de l'any 1928; sollicitat per un bon amic, l'honorable Patrici, senyor Joan de Noguer Olivas, anava a la seva pairal Casa de Sagaró (Garrotxa) i rebia l'encàrrec de traslladar-me al santuari de la Mare de Déu del Mont, per a realitzar determinades gestions prop del llavors capellà Custodi Mossèn Enric Cunill.

Vaig passar tres dies al santuari duent a terme la missió confiada: vaig veure disseminades per la nau de la capella diverses Taules i obtinguí de Mossèn Cunill tota mena de facilitats per a examinar-les detingudament.

En prendre'n dades i detalls, em permeté d'observar-ne un de remarcable interès; en diverses escenes apareixia un anagrama.

De bell antuvi, tenia el presentiment que aquest anagrama podria tal vegada ésser la signatura del Mestre autor de l'obra.

En trobar-me en aquest període de la Pintura Catalana no massa explorat, em donava, amb la joia íntima d'una bella obra d'art que em proposava fer conèixer, la satisfacció, íntima també, de poder tal vegada treure de l'oblit dels temps un nou pintor.

Ja de retorn a Sagaró, comentàvem aquest fet amb l'entusiasme que hom posa sempre en casos semblants, en conversa que teníem amb el senyor Joan de Noguer Olivas, Mossèn Enric Cunill i el senyor Rector de la Parròquia de Santa Maria de Sagaró, Mossèn Jaume Busquets; i pregava llavors a aquest senyor que ens permetés veure les Taules que es troben a la seva església i casa rectoral.

Quina no fóra la nostra sorpresa, en poder constatar que el mateix anagrama que recollíem en les Taules del santuari apareixia en una de les Taules de Sagaró.

Vaig donar compte d'aquestes troballes, i viu com pocs mesos després se'm confiava, per part de la Comissió Diocesana nomenada amb motiu de l'Exposició Internacional de Barcelona, de fer-me càrrec de dues sèries de les Taules de Sagaró, que eren enviades al Palau Nacional, on s'exposaren inscrites amb el núm. 2.957.

El 20 de juliol de l'any 1929 vaig rebre, de part de l'aleshores bisbe de Girona, la missió de dur a terme una visita d'inspecció a diverses parròquies i ermites del bisbat, i vaig començar per la de Sant Pere de Montagut (Garrotxa).

Vaig veure l'estat en què es trobava l'altar major i vaig estudiar les possibilitats de restauració, conservació i dignificació de les pintures en Taula que allí es trobaven.

L'examen detingut que havia de fer d'aquelles Taules em reservava una bella sorpresa; a la part més alta de la Taula Superior que

escenifica el Calvari descobria a través dels vernissos un anagrama idèntic als dos que tenia observats a les Taules del Mont i de Sagaró.

Pel juny de l'any 1930, pocs dies abans de la inauguració de les obres de restauració dutes a terme a la parròquia de Montagut, em trobava a Girona; llavors vaig ésser invitat pel bon amic, el Dr. Josep Morera, canonge doctoral de la Seu gironina, a visitar-ne el tresor i les Sales Capitulars.

En una sala anexa a la capitular em permetia examinar sis taules que es trobaven allí i que en els seus vuit temes representen escenes de la vida de Santa Magdalena. En elles tot sembla demostrar que siguin del mateix autor que estudiem; observàvem detalls que confrontàvem amb l'obra coneguda del Mestre Tvmás, i que són característica seva; no hem sabut trobar-hi fins el moment present l'anagrama; en canvi, en dos temes distints apareix una data: 1526.

Aquestes sis taules anteriorment formaven part de l'altar de la Magdalena, actualment altar de la Mercè, de la catedral.

Per aquells mateixos dies vaig rebre la visita del que, des de llavors, ha demostrat ésser un excellent amic, l'il·lustre Professor de la Universitat de Harvard, el Dr. Chandler Rathfon Post. Coneixia l'existència de la meva col·lecció fotogràfica i arxiu particular, i em demanà si podria facilitar-li dades inèdites que jo tingués, a fi d'incorporar-les a la magna obra que realitzava, avui sobrerament de tots coneguda, *History of Spanish Painting*.

Sempre recordaré els termes d'aquella nostra primera conversa i l'interès que l'erudit hispanista americà demostrà de bell antuvi per l'obra que jo anava recollint de Mestre Tvmás, i vaig posar enterament a la seva disposició el material del meu arxiu.

Es donava la casualitat que aquell dia no podia atendre el Professor Post com era el meu desig i com ell es mereixia. M'esperaven a Montagut els operaris que allí tenia per deixar completament ultimats els treballs que el dia 29, diada de Sant Pere, havien d'inaugurar.

Acordàrem trobar-nos novament al meu domicili a darrera hora de la tarda; i quina no fou la meva sorpresa en veure que havia aprofitat el dia anant personalment al santuari de la Mare de Déu del Mont i a Sagaró, per veure de prop les taules les fotografies i dades de les quals jo li havia facilitat.

A ell dec l'idea de donar a conèixer les obres del Mestre renaixentista, davant les paraules d'elogi que me'n féu. En fer-ho constar ací, em sembla pagar en part un deute que des d'aquell dia li tenia contret.

Celebrada la festa inaugural de Montagut, em foren demanades pel senyor bisbe de Girona unes notes sobre el retaule restaurat i les obres realitzades al presbiteri, notes que foren publicades al Butlletí

Oficial Eclesiàstic i, més tard, en tiratge limitat i que enviàrem a determinades amistats i institucions oficials.

De les cartes que rebí corresponent a la tramesa de la monografia, una d'elles anava a reservar-me una agradable sorpresa.

El senyor Joan Vidal i Ventosa, fotògraf del Museu d'Art de Barcelona, amb el qual em lliga una bona amistat, em deia textualment: —“...quan vaig rebre la tarja de convit per a la festa inaugural de Sant Pere de Montagut, la reproducció del retaule que vostè hi acompanyava, em féu *rodar el cap*, com a cosa no desconeiguda; avui, en rebre l'opuscle de vostè, consulto amb el meu fitxer i, efectivament, em penso que les onze reproduccions que li envio són força parentes del retaule de Montagut”...

Vam creuar-nos tot seguit una sèrie de lletres, a fi d'esbrinar la procedència de les reproduccions que gentilment m'oferia el senyor Vidal, i poder saber a la vegada on actualment podien trobar-se.

Finalment, podíem establir la cosa següent: aquestes onze Taules formaven part de la col·lecció Estruch, subhastada a la Sala Parés, pocs anys després de la mort del senyor Estruch; havent passat a la col·lecció del banquer senyor Josep Jover, que adquirí en aquella subhasta entre altres peces de notable mèrit artístic, les onze Taules que escenifiquen passatges de la vida de Sant Joan Baptista.

Entrat en relació amb l'esmentat senyor, plau-me agrair-li la bona acollida que em dispensà i les facilitats que em donà per a poder examinar amb tot detall les Taules renaixentistes que m'interessaven.

Anàlogament amb el que ocorre amb les Taules de la catedral de Girona, en les de la Col·lecció Jover no he pogut trobar-hi la signatura, però sí la data: 1536.

L'estudi que anava preparant sobre les obres que fins llavors tenia recollides, em duia a compulsar sovint l'obra de Francesc Montsalvatge i Fossas, “Nomenclator històric”, així com la “Geografia General de Catalunya” de J. Botet i Sisó, en el seu volum Província de Girona.

En la pàgina 742 d'aquesta obra llegim en referir-se a la parròquia de Sant Pere de Lligordà, que “Guarda un bonic retaule pintat, del Segle XVI”.

I Montsalvatge, en el T. núm. 17, en ocupar-se d'aquesta mateixa església, cita: “Un magnífic retaule del segle XVI, amb quadres que representen escenes de la vida de Sant Pere, i en les portes simulades de l'altar, gairebé a tamany natural, Sant Miquel i Sant Pau. Bons exemplars de l'Escola Catalana.”

Altres dades que he pogut recollir, em permeten suposar que tal vegada fossin les Taules del retaule pintat a què es refereix Montsalvatge, i Botet i Sisó, molt semblants d'estil a les de Sagaró; les visites que, per dues vegades, vaig fer a Lligordà, foren infructuoses, degut que l'actual rector fa relativament pocs anys que es possessionà d'a-

Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

LA VERGE MARIA, LA MAGDALENA, NICODEMUS I ARIMATEA
FRAGMENT DE LA TAULA QUE ESCENIFICA EL GÖLGOTA

Retaule del santuari de la Mare de Déu del Mont

L'ANUNCIACIÓ

TAULA A: PART SUPERIOR ESQUERRA

Col·lecció fotogràfica Joan Sutrà

L'ADORACIÓ DELS REIS

TAULA B: PART SUPERIOR DRETA

quella parròquia i quan ell en prengué possessió ja no hi havia el retaule citat.

Finia l'estiu de l'any 1933, quan vaig ésser cridat a Girona pel llavors bisbe de Vic, Dr. Joan Perelló.

Entre altres encàrrecs que em confià, m'indicà que em posés d'acord amb l'arxiprest de Figueres, Dr. Pere Arolas a fi de conjuntament fer una visita a l'església de Sant Andreu de Llorona, per informar respecte l'estat de conservació de la nau del temple i l'interès artístic-arqueològic que pogués tenir una imatge de la Mare de Déu que se li havia dit que existia allí.

Acordarem anar-hi el dia 8 d'octubre; en fer el nostre comès, veïrem a la paret del costat de l'Evangeli, entrant al temple, una Taula que em semblà força interessant; autoritzat per descolgar-la, i minuciosament examinada, hi descobrí en una de les rajoles pintades l'anagrama del Mestre Tvmás, en forma semblant a les del santuari de la Mare de Déu del Mont. Davant d'aquest fet, que em causà la natural sorpresa i satisfacció, vaig demanar al senyor rector Anton Cunill si per casualitat podria trobar a la sagristia o casa rectoral alguna altra Taula pintada, a la qual cosa em contestà que a la sagristia n'hi havia unes altres que tenia endreçades en un armari.

Allí trobí, efectivament, quatre Taules i una altra que representava el Calvari. Les quatre Taules de la Sagristia amb passatges de la vida de Sant Bartomeu, i aquest patronímic en la Taula que vaig trobar a la nau del temple.

Animat per aquesta nova descoberta d'una altra obra signada de Mestre Tvmás, em decidí a anar a Molló, car feia temps n'hi tenia rebuda una tarja que, malgrat ésser una reproducció poc clara, em donava la impressió d'haver-hi detalls que m'interessaven i desitjava comprovar-los.

Vaig telefonar al rector per posar-nos d'acord respecte a la meua visita, i m'hi vaig desplaçar el dia 22 d'octubre del mateix any 1933.

Hi podia constatar que de les vint-i-nou Taules que componen l'altar major, dinou poden ésser atribuïdes a Mestre Tvmás.

No he pogut trobar-hi ni l'anagrama, ni la data en què fou executat; però, en canvi, he pogut comprovar molts detalls que, més que indicis per a atribuir l'obra al nostre pintor renaixentista, poden permetre afiliar-la i acoblar-la a les que porto fins avui aplegades d'aquest pintor.

TAULES DEL SANTUARI DE LA MARE DE DEU DEL MONT

Ref.—a) *Nomenclator històric*, de Francesc Montsalvatge i Fossas.

b) *Geografia general de Catalunya i província de Girona*, per J. Botet i Sisó.

Pàg. 720. "S'hi conserven unes notables taules gòtiques, procedents de l'antic altar major" del Santuari.

c) Santa Maria del Mont, any I, núms. 2 i 3, 1928. Figueres. J. Sutrà i Viñas, *Les Taules del Santuari de la Mare de Déu del Mont*.

d) *Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari*, Pere Vayreda i Olives, Figueres.

Disseminades per la nau del santuari, enmig de nombrosos exvots, en cinc diversos marcs trobem les set Taules que, en onze escenes, ens permeten conèixer el que en altre temps fou bellíssim retaule que ocupava possiblement l'altar major d'aquest santuari.

La humitat de les parets, el contacte directe que hi tenen les Taules, la boira que molts dies de l'any cobreix aquells cims, són altres tants enemics que lentament van destruïnt aquestes pintures, i ens obliguen a recomanar que es tingui un especial interès a salvar-les d'una forma o altra.

Seguirem en la descripció de les Taules i l'ordre en què actualment les trobem distribuïdes dins la nau del temple.

1) Entrant per la portalada, al costat de l'Epístola, dins un marc de fusta, la Taula que escenifica el Gòlgota. Es una Taula de 0,820 d'alt per 0,770 d'ample.

Al centre, clavat en creu, Jesucrist; al fons, una ciutat; agenollada al costat esquerre, Maria de Magdala; darrera d'ella, i dreta, la Verge i un Sant; al costat d'aquest, portant una escala a la mà, un altre Sant, amb una inscripció en l'orla del martell: Nicodemus.

Al damunt d'aquest grup, el sol.

Al costat dret del Crist, Sant Joan i una Santa; damunt d'ells, la lluna.

Dues esquerdes a l'un extrem i a l'altre de la Taula permeten veure l'endrapat que recobreix les unions, i en algun lloc la pasta guixosa s'ha després i es veu la fusta.

2) En un altre marc de fusta, uns metres més enllà, una Taula de 0,680 per 0,500 d'alt. Sembla pertànyer, anàlogament, a les que més endavant assenyalarem amb els núms. (4) i (5), a la possiblement Pradella del retaule.

Aquesta Taula duu escenificats dos sants: el de la dreta, un sant bisbe, amb els atributs de la seva jerarquia, i un llibre a la mà.

El sant del costat esquerre, Sant Llorenç, amb la palma del martiri i l'atribut que l'hi correspon; al fons, celatge i paisatge.

En tota aquesta Taula s'inicia un escrostament de la pintura.

3) Dins un marc corbat en la seva part superior, trobem dues Taules:

a) La de l'esquerra, de 1,670 d'alt per 0,580 d'ample.

b) La de la dreta, de la mateixa alçària, però solament de 0,500 d'ample.

Cada una d'elles conté dos motius diferents; en aquestes dues Taules, els colors són força més brillants que en totes les altres. la qual cosa ens permet fer-nos càrrec de l'exuberància i vivesa de colorit que caracteritzava la paleta de l'autor de l'obra.

Taula a) Conté dues escenes; la de la part superior escenifica l'Anunciació de la Verge; amida 0,800 d'alt per 0,580 d'ample.

A la dreta, agenollada, la Verge, esguardant l'Arcàngel que apareix al costat esquerre, duu aquest la filactèria amb les paraules de la salutació. Gairebé al centre de la composició, l'Esperit Sant, representat en forma de colom; a primer terme, entre la Verge i l'Arcàngel, un vas amb lliris, i al coll del vas es llegeix la inscripció *Aveg* i a la part de baix unes altres lletres, el significat de les quals no he pogut posar en clar.

Al costat de la Verge, un reclinatori, recobert per draperia, i un llibre al damunt.

L'escena té lloc dins l'ambient d'un interior netament renaixentista, format per arcs i columnes; al fons, paisatge a base de muntanyes.

Digne d'interès en aquesta escena, és el, diguem-ne, paviment d'aquest interior; format a base de carreus o rajoles, alternant-se les de to llis amb d'altres que semblen ésser timbres o escuts parlants; un estel, unes balances, un lleó, un aguilot de doble testa i, finalment, un anagrama. Qui sap si aquests emblemes poden referir-se a algun dels abats del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous, del qual depenia el santuari. L'anagrama que retrobarem en el tema del costat va donar-me, des del primer moment, la impressió d'ésser la possible signatura del Mestre autor de l'obra.

Part inferior de la Taula: Representa el Naixement de Jesús. Ocupa un espai de 0,690 d'alt per 0,580 d'ample.

Al fons, unes muntanyes que es destaquen d'un cel; uns ocells que volen; a segon terme, un castell enrunat; la Verge al centre, agenollada, sosté un mantell, damunt el qual es troba ajagut el Diví Infant. Sant Josep ocupa el costat esquerre de la composició; en la part superior i damunt la Verge, dos àngels duen a les mans la pàgina musical de la Missa "de Angelis" en el passatge corresponent al "Gloria in excelsis".

Darrera de la Verge i al costat dret, el bou i la mula.

Taula b) Anàlogament a l'anterior, conté dos temes; de les mateixes dimensions respecte a l'alçària. l'amplada és de 0,500.

L'escena superior representa l'Adoració dels Reis. En el fons, celatge i paisatge, destacant-s'hi un palau en ruïnes, les línies del qual s'emmotllen a les clàssiques de l'arquitectura renaixentista.

Al costat dret, la Mare de Déu, amb l'Infant Jesús que fa l'acció de beneir un dels tres Reis que l'adora; aquest és el rei blanc, agenollat, ha fet la seva ofrena i contempla devotament el Nou Nat; els altres dos reis ocupen la resta de l'escena; un d'ells porta recoberta la testa per un turbant i corona; l'altre, el negre, saluda amb la corona

a la mà en actitud molt original, i lluint un bellíssim vestit daurat amb simulat brocatell vermell i blau, de dibuix acurat i perfecte; és remarcable l'estudi dels plecs.

Apareix novament l'anagrama, emmarcat en un escut que es troba dins un losange.

A l'escena de la part inferior d'aquesta Taula trobem representada l'Assumpció de la Verge Maria.

En primer terme, dos Sants Apòstols situats a esquerra del sepulcre que porta una inscripció en caràcters que semblen hebreus. A cada costat, grups d'Apòstols, en actituds interessantíssimes i plenes de moviment. Al centre, i damunt uns núvols que surten del sepulcre, la Mare de Déu, voltada de quatre àngels que semblen portar-la i ascendir-la al Cel.

Aquestes dues Taules que acabem d'assenyalar duen com a separació dels motius o temes superiors i inferiors una faixa de 0,180 d'ample, pintada de blau, que podria molt bé correspondre al lloc que ocupava tal vegada un dosseret o cresteria daurada.

Anotem diverses mutilacions que es troben en la part inferior d'aquestes Taules.

4) Passant ara al costat de l'Evangeli de la nau del temple, trobem en primer lloc una altra Taula, dins d'un marc de fusta força deteriorat.

Amida 0,680 d'ample per 0,500 d'alt i s'assembla a la 2), no sols de dimensions, sinó també per la traça que clarament veiem del lloc que ocupava l'arquet i la columneta, que separava les dues escenes; la de la dreta representa Sant Cristòfol, amb l'Infant Jesús damunt la seva espatlla i recolzant o gravitant tot el pes del seu cos en el bastó que sosté amb la seva mà dreta.

Al fons, una capella, muntanyes i celatge, no oblidant el riu que el Sant aquí representat passa arromangats els calçons més amunt del genoll.

L'altra escena duu pintada una santa amb els atributs d'ésser una abadessa o fundadora; cal remarcar com són pulcrament fetes les lletres inicials que apareixen al llibre, observació que cal generalitzar en totes les lletres inicials que hi ha al retaule. Al fons, paisatge, muntanyes i celatge, resolent molt habilidósament la perspectiva.

D'aquesta testa de Santa, n'hem fet un minuciós examen mercès a la llum rasant, que ens dóna perfectament idea de l'acivellament de la pintura a l'oli amb què és executat el retaule, així com del procés destructiu de disgregació que es produeix en la massa del color en determinats llocs.

Siguin aquestes breus ratlles que serveixen per a ilustrar aquest comentari, com a testimoni del meu reconeixement al suara desaparegut Dr. Ferran Pérez, Director del *Laboratoire de Pynacologie* del "Musée du Louvre", creador d'aquest moderníssim i científic mètode d'anàlisi de pintures, les lliçons i orientacions del qual vaig aprendre

prop seu durant tot el mes de novembre de l'any 1934, en acceptar l'amable invitació que em féu.

5) En un altre marc dues Taules més, de 0,400 d'ample per 0,500 d'alt, que duen a la part alta la característica d'haver-hi hagut arquets, la qual cosa em fa suposar que també fossin aquestes dues Taules part integrant de la pradella.

A la dreta, un sant, màrtir, car així se'n desprèn per la palma que duu a les mans; a l'esquerra, una santa; els fons d'ambdues Taules són en celatge blau clar.

¿Aquestes Taules són les que possiblement formaven l'altar major del santuari? Jo ho creuria, malgrat que l'opinió del senyor Vayreda, en la monografia precitada, "manquin per a completar aquell conjunt pictòric les escenes corresponents a la Resurrecció de Crist, la Pentecosta i la Coronació de la Verge, ja que d'acord amb l'hagiografia mariana medieval el retaule devia contenir totes les representacions pertanyents als Set Goigs de la Mare de Déu."

En aquest cas hem d'inclinar-nos més aviat a dubtar que manquin aquestes Taules degut a la cura que sempre, en aquell Santuari, s'ha tingut per tot el que l'embellia; n'és una prova palesa haver emmarcat fa molts anys, possiblement en temps de retirar-se del lloc que primitivament ocupaven, les Taules que estudiem. D'altra banda, per haver conservat al tresor del santuari objectes secundaris del culte, però que per tradició anaven íntimament lligats amb la devoció mariana que tan arrelada es troba en aquell lloc i pobles del voltant.

Amb les dades que tenim preses de les Taules, i lligant-les amb les dimensions de la imatge d'alabastre de la Mare de Déu, ens hem permès de fer un projecte de reconstitució ideal d'aquest retaule major del santuari de la Mare de Déu del Mont.

JOAN SUTRÀ I VIÑAS

(Continuarà.)

RECONS DE MALLORCA

GAIREBÉ en totes les nostres anades a Mallorca, la visita obligada de caire muntanyenc, és sempre dedicada al Puigmajor, al Meçanella o a l'Alfàbia, i potser hem deixat massa oblidat l'extrem occidental de la serralada de tramuntana de l'illa, força interessant per cert.

El darrer estiu, una estada al poblet de Capdellà, em va permetre de fer coneixença amb els puigs de Galatzó (1.027 m.) i de l'Esclop (960 m.), els dos culminants del susdit sector occidental.

Capdellà, més que poblet pot dir-se que és una mena de raval de la vila de Calvià, de la qual dista unos 4 quilòmetres. La distància fins a Palma, i per bona carretera és de 22. Hi ha un servei d'anada i tor-

nada cada dia, amb els autoòmnibus públics. El trajecte Capdellà-Palma, és força bonic i pintoresc. Per la mateixa carretera, Capdellà està unit a Andratx, passant per les belles clotarades de s'Alqueria, i sa Coma Freda i sa Coma Calenta. S'uneix també per una altra carretera amb els típicament mallorquins poblets de Galilea i de Puigpunyent, i té finalment encara una altra carretera que pel bonic fondal de Son Vic, us porta a les acollidores platges de Peguera, enforçant abans amb la carretera directa Palma-Andratx.

Com gairebé tots els poblets mallorquins, a Capdellà, el blanc de la calç us fereix la vista pertot, la qual cosa contrasta d'una manera formidable amb el cel d'un blau intensíssim. Aquesta albor de part de fora, també la trobeu dins de les seves humils casetes. Tot es veu net i polit.

El poble en si, és un agrupament a redós de l'església, i el carrer important és la carretera, que el migparteix a tall de clenxa. L'església, com passa amb molts pobles i viles de l'illa, és d'unes proporcions monumentals excessives, senzilla de factura, però us treu el cap pertot arreu. L'interior, com l'exterior no té res de remarcable. Fora d'aquest nucli, diguem-ne urbà, hi ha escampades pels voltants una colla de possessions o masies de molta bellesa, i són remarcables i dignes de fer-hi una visita les de Galatzó, Son Claret, Son Sans, Son Martí, Son Hortolà, Ses Algorfes, Son Alfonso, Son Vic Vell, i Son Vic Nou. Totes sense excepció són exemplars modèlics de la masia típicament mallorquina.

Capdellà pot dir-se que està situat a l'acabament de la vall que s'origina al faldar del Puig de Galatzó. Té una situació força agradable, voltat de pins, d'oliveres, d'ametllers i garrofers. El clima és molt sec i sà. La principal riquesa és la cria del bestiar de llana i porquí. Seguidament l'explotació de l'arbrat típic: l'olivera, l'ametller i el garrofer.

Des d'aquest minúscul poblet poden fer-se boniques passejades; és recomanable la pujada al Puig de Ses Rotes Llargues (Rota té el significat de rabassa), anant-hi per Son Hortolà, i davallant pel Pas de l'Arna. És un mirador únic per les muntanyes veïnes del Galatzó i l'Esclop, de la Vall d'Andratx, la vila i el port, de Capdellà i Calvià, i del tros de costa comprès des de la Porrassa, fins a Fornells.

Es força atractiva també la visita al poblet de Galilea anant i venint pel camí del Grau. Aquest poblet té com a guaites, uns quants molins escampats dalt de la petita serra del repeu del Galatzó, on les casetes s'arreceren dels vents del nord. És tant apartat dels nuclis importants de població, que a fi de significar la seva rusticitat, a Mallorca és generalitzada la dita: "A Galilea van vestits de pell de monea" (monea=*mona*). Fent justícia, però, als bons galilencs, he de dir que no s'ho mereixen. De Galilea pot seguir-se fins a Puigpunyent, força bonic també, amb la renomada possessió de Son Forteza, pel bell saltant d'aigua que té a la vora.

Com ja he dit, totes les possessions, per la seva bona situació, són dignes de dedicar-hi una passejadeta. El més interessant, però, per a nosaltres, són les excursions a l'Esclop i al Galatzó.

Començarem, doncs, a parlar d'aquest darrer. Us atreu de seguida per la seva forma cònica de vessants força sobtats. Es una passejada que us pren entre anar i retorn, unes sis hores.

Es surt de Capdellà en direcció N. E. per una bonica i planera carretera que l'uneix amb la possessió de Galatzó. Als tres quarts de marxa, s'entra ja al clot del mateix nom, ben guarnit de conreus, i del tríptic arbori de l'illa: oliveres, ametllers i garrofers. Gràcies a l'aigua recollida de la Coma des Pont, hi ha també una bona horta. La casa, situada al bell mig del clot i arrecerada de tots els vents, és un veritable exemplar, i té un pati o clastra que és una delícia. A les habitacions interiors hom pot admirar uns magnífics llits mallorquins, altres mobles de força interès i alguna bona pintura. La gent, tant l'amo com la madona, és acollidora i franca, sempre a punt d'aixoplugar l'excursionista. En aquesta masia de Galatzó, i, naturalment a la rodalia, hi ha arrelada la llegenda del Comte Mal, una mena de Comte Arnau nostre, i ací, igual que a Montgrony, us mostren encara l'anella on fermava el seu cavall el damnat i llegendari personatge. Segons m'explicaren, la llegenda té relació amb un dels antics comtes Formiguera. A Palma pot admirar-se encara, prop de la muralla del mar, el palau d'aquesta família, bell exemplar d'arquitectura civil medieval.

Sortint de la casa de Galatzó, i en direcció N. es segueix un camí carreter, que amb pujada suau, mena amb una mica més de mitja hora, a la pleta i ajup de Les Planes, petita clotarada força ferésteca, sota mateig del Galatzó, i amb bona vista vers l'Esclop. Des d'ací poden fer-se dues diferents rutes per arribar al cim. La més directa és la que en direcció N. travessa una torrentera seca, i poc després dues o tres sitges de carboners, fins a situar-vos a mig aire del vessant occidental, en un lloc on hi ha dos pins turmentats per tots els vents. Ací, ja no hi ha camí i cal enfil·lar-se pel dret aprofitant en el possible les graonades de la roca, fins assolir la carena. Llavors cal saltar al vessant oposat, i gairebé planerament als pocs minuts s'assoleix el cim. El vessant oriental del Galatzó, forma una bella muralla d'uns quants cents metres, força interessant per als nostres escaladors.

La vista és formidable, ja que es contempla a pleret tota la serrallada. N., al bell mig de la qual, orgullós de la seva alçària s'aixeca el Puigmajor. Sota els nostres peus, com una coseta de fira, hi ha les casetes blanques d'Estallencs, i pertot tanca l'horitzó, la mar ben blava. La vista vers el cantó d'Andratx, és bona també. Veieu perfectament la vila i el port, i resseguint el perfil de la costa, la cala del Llamp, Camp de Mar, Fornells, Peguera, Santa Ponça, i fins a la Porrassa. Veieu perfectament també les illetes de Malgrat i del Toro; més lluny, cap al S., l'illa de Cabrera, i cap a l'O. l'agrupament d'Eivissa. La vista local és força interessant, sobre Capdellà, Calvià i Puigpunyent.

Al lluny distingiu bé Palma i el seu port, i la vista se us perd cap als horitzons encalitzats de les muntanyes de Cura i les d'Alaró.

La roca del Galatzó, com la del nostre massís de la Morella, és d'arestes afinades pel vent i la pluja, i també hi ha una gran abundor de palmeres nanes, amb les fulles de les quals, degudament preparades, els mallorquins fan magnífics cistells i altres objectes. Al Galatzó hi ha un gran nombre de cabres salvatges, i hi volen força sovint els voltors i els xuriguers. Tot plegat, doncs, contribueix a donar-hi l'aire d'una bellesa totalment feréstega.

Ens situarem una altra vegada a Les Planes i farem l'altre camí de pujada. En deu minuts passem el collet de la Coma des Pon (situat en direcció totalment oposada a la de l'itinerari anterior), i d'ací a la Moleta de Sa Bassa, estrep avançat de la serra, que val la pena de visitar per la seva interessant vista local, i vers els dos massissos de l'Esclop i el Galatzó.

Retornant un altre cop al Collet de la Coma des Pont, es puja per una bona canaleta a la cresta del Galatzó, la qual s'aconsegueix als quinze minuts. Des d'ací i amb una hora i deu minuts, i seguint sempre la cresta, que és força entretinguda i divertida, s'assoleix el cim. (Des d'aquest i per una canal, en el seu començament força penjada, pot davallar-se directament a Estallencs. Faig aquesta anotació per considerar com a excursió completa i interessantíssima, la de: Capdellà, Puig de Galatzó, Estallencs, Andratx.)

Per a retornar a Capdellà, pot fer-se indistintament pels dos camins d'anada; si es fa, però, per la cresta, pot perllongar-se, tot seguint-la fins als bonics Puntals de Ratxo (bons també per a escalada) distants una hora i mitja del cim.

Des dels Puntals de Ratxo, en mitja hora es davalla al clot de Galatzó, i d'ací, en tres quarts, s'arriba a Capdellà.

L'excursió a l'Esclop, com l'anterior, us pren, entre anada i tornada, unes sis hores. Cal també passar per la casa i el clot de Galatzó. Un cop ací, cal seguir la torrentera en direcció N. planerament. La vall és molt reclosa, i amb força bosc de pins, però en arribar al lloc anomenat del Pou de ses Sinis (on hi ha bona aigua fresca per a beure), s'eixampla sensiblement, iniciant-se ja una pujada bastant forta i fatigosa, sobretot al pas de les Marrades de ses Sinis. Es guanya alçada de pressa i la vista es fa ja interessant sobre la clotarada que deixem enrera, i es veu al fons, lluny, el poblet de Capdellà. El Galatzó, es redreça feixuc a la nostra dreta. Per fi, i gairebé a les dues hores de marxa, s'assoleix un collet herbat, que convida al repòs. Deixem a la nostra dreta, el caminet que ens menaria a Estallencs. Pugem ara al Cossi (gran massa rocosa al repeu de l'Esclop). Des d'ací és interessant fer una petita marrada per a visitar la font d'Es Quer. L'indret es distingeix de seguida per un parell d'àlbers que ombregen la font. Són els únics arbres que es veuen. Està molt ben situada i té molt bona vista sobre els fondals propers a Estallencs, i la mar blava. La font

té dos abeuradors, un d'aigua bona i un d'aigua dolenta. La bona es coneix perquè és fresquíssima. Això m'ho féu remarcar el company que jo duia aquell dia, en Joan Colomar (Morei), un bon terrassà de Capdellà, molt conegedor d'aquesta serra.

Per tenir una estreta relació amb la muntanya que trepitjàvem vaig anotar-me una cançó que ell va dictar-me, i que la canten quan baten a l'era. Diu així:

Aont ets llum de la Fe
que daves claror dins França,
fina va estar sa balança
per Espanya perdrese.

Aquesta cançó fa referència a les runes d'un casalot que hi ha al cim de l'Esclop, on, segons la llegenda, es feien amb fogueres senyals a França. Llegint un *Hiver a Majorque* de Georg Sand, he trobat l'explicació d'aquesta història. M. Aragó, el 1808, i per encàrrec de Napoleó, feia treballs per tal d'establir amb exactitud el meridià, i per aquest motiu encenien fogueres dalt de l'Esclop, que eren correspostes per vaixells francesos. La gent del país, creia que els senyals eren fets, perquè els susdits vaixells s'apropessin a l'illa, i en fessin la invasió. Aquesta creença, coincidint amb la signatura del tractat de pau amb Ferran VII, féu que hom perseguís el pobre M. Aragó, al qual, tan sols disfressat, li fou possible escapar-se per la torrentera de Galatzó. Per tal de salvar la pell, romangué dos mesos pres al Castell de Bellver, i després pogué evadir-se de l'illa amb el consentiment del Capità Gal. de Mallorca.

Ens situem novament a la font d'Es Quer, retornem una altra vegada al peu del Cossi, i ens enfilem a l'Esclop per un petit grau del seu vessant Oriental. Som ara al cim, i contemplem les runes dels casalots que foren aixecats pels francesos. Ens fa un dia calitjós, i amb núvols, i la vista ens és, doncs, quelcom limitada. Em permeto ara anotar un proverbi que em digué el meu company, un cop arribats al cim:

Si es Puigmajor duu capell
i sa tramuntana gorra
qui te cama ja pot córrer
si no es vol banyar sa pell.

i, efectivament, si bé l'efecte no fou tant fulminant com el senyala el proverbi, al cap d'unes dues hores ja ens plovia!

Des del cim poguérem ben contemplar l'Alqueria, els clots de Sa Coma Freda, Coma Calenta, la vila i el port d'Andratx. El Galatzó, magnífic, davant nostre, amb les seves nombroses torrenteres que es perden al fonadal. Tot plegat queda força aspre i fort.

Fem la davallada; primer, tot carenejant, i després, sota carena, sortim a la Collada Baixa, ample comellar, amb aiguavés cap al clot de Galatzó. Des d'aquesta collada visible pertot, per un pi monumental que li fa de guarda, seguint sempre la direcció S. i ara pujant, ara baixant, fem cap a Ses Rotes Llargues (ja n'hem parlat en començar) des d'on i amb un xàfec regular, i tot passant per son Hortolà, retornem a Capdellà.

Si algun dia l'atzar us porta a Mallorca, i us vaga, jo crec que no us penedireu de fer una visita als "oblidats" de la seva serralada de tramuntana.

RAMON PUJOL I ALSINA

NOTES AUTOBIOGRÀFIQUES

(Quartilles redactades el 14 de desembre del 1920 a petició de Xavier Gambús)

Jo estudiava la carrera de lleis. Havia estat deixeble de Manuel Milà i Fontanals, crec que en l'últim any en què aquell exercí la càtedra. Quan ens féu fer composicions literàries en prosa i en vers tinguí l'*atreviment* de presentar-les en llengua catalana; els meus condeixebles em digueren que me les retornaria i jo que no, que me les acceptaria. I així fou: el gran home del renaixement català, no sols me les acceptà, sinó que me les corregí voluntariosament de pròpia mà. No em digué ni una paraula en retornar-me les composicions, les quals sempre més he conservat. Em recordo que un dels qui més se n'estranyà fou en Maragall, amb el qual havíem estat companys del Col·legi de Sant Isidor del carrer dels Arcs, on avui hi ha l'edifici de La Catalana d'Electricitat.

Aleshores, a Barcelona, entre altres, sortien dos periòdics satírics: l'un titulat *Lo Nunci*, d'idees un xic avançades, i l'altre anomenat *Lo Burinot*, de temperaments madurs. En Maragall publicà en el primer composicions poètiques molt inspirades, amb la seva signatura completa al peu: Joan Maragall i Gorina, i jo em vaig atrevir humilment a publicar al *Lloro Burinot* alguna composició en prosa, amb el pseudònim de *Cèsar Cardiran*, anagrama de Carreras Candi. Així n'hi ha una al número del 23 d'abril del 1880, titulada *Lo que són les dones*.

Essent encara estudiant, la meua afició per conèixer Catalunya em portà a fer-me soci de la *Associació Catalanista d'Excursions Científiques* i com que prenia part activa en les excursions i altres actes d'aquella entitat, altament benemèrita, precursora de totes les que després s'han anat formant de la mateixa faisó, me'n feren Secretari, i vaig

Amb autorització de la família del nostre benivolgut consoci (q. e. p. d.), publiquem aquestes notes que ens han vingut a les mans, pel seu interessant contingut, tant per l'anècdota literària com per a l'història de l'excursionisme. N. DE LA R.

publicar a la seva petita revista *L'Excursionista*, articles-ressenyes de les excursions en què prenia part i que no portaven el meu nom; vegeu, per exemple, les publicades el 30 de novembre i 31 de desembre del 1888, 30 de juny, 30 de novembre i 31 de desembre del 1889, i d'altres.

En la del 30 de juny del 1889, donava compte d'una excursió a diferents llocs de la muntanya de Montserrat, realitzada aquell mateix mes, excursió que després fou completada amb d'altres de particulars meves per tal d'acabar el coneixement de certs indrets de l'esmentada serralada.

Aquestes notes em serviren per a redactar una monografia històrica titulada *Los castells de Montserrat*, amb mires al premi que, en els Jocs Florals del 1890, havia atorgat la *Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, premi que em fou adjudicat pel jurat; aquella monografia forma part del volum d'aquell any i de la qual vaig fer un tiratge a part. En tornar-lo a publicar el 1911 formant un dels capítols de *Narraciones Montserratinas*, fou molt refet, puix el del 1890 resultava als meus ulls ja prou deficient. El 1890, per escriure aquell treball havia consultat una mica, no gaire, els arxius de la Catedral, que eren gairebé inexplorats dels investigadors, i el de la Corona d'Aragó, segons es pot veure en el petit apèndix de documents que l'acompanya.

FRANCESC CARRERAS I CANDI †

REFRANYS GEOGRÀFICS

(Continuació)

LLEIDA. — *Com les canonades de Lleida*: Aplicat a les coses de molt difícil realització per manca dels elements precisos. També és aplicat quan s'espera amb ànsia una cosa.

Es conta d'un militar, el nom del qual no s'esmenta, que fou nomenat cap de la plaça de Lleida. Aquest càrrec representava en la seva carrera un notable avanç, el qual càrrec comportava que en arribar a la plaça fossin engegades unes canonades en honor seu. La cosa li feia il·lusió, i esperava l'honor amb certa ànsia. Però en arribar a la ciutat no es produí en el sentit indicat la més mínima salutació. El militar, indignat, féu presentar davant seu l'encarregat de complir tal requisit, i amb to imperiós li demanà la causa de la negligència. El preguntat observà que no havia acomplert el requisit, primerament, per manca de pólvora, com també perquè els canons, en mal estat, no permetien ésser disparats; i altrament perquè si no haguessin concorregut aquestes dues circumstàncies, prou importants, es donava també el cas de no haver-hi en la plaça cap artiller amb els coneixements necessaris per a disparar un canó.

LLEIDA. — *A Lleida, Bufons*: Aquesta dita ja es troba entre els graciosos i interessants *Motius* del rei Pere II de Catalunya i III d'Aragó, els quals figuren consignats en un manuscrit de la biblioteca del monestir d'El Escorial. En els temps del gran rei Pere, el terme bufó no tenia el mateix significat que avui, car volia dir concretament rata d'aigua o rat buf, i s'aplicava, com encara avui s'aplica, a les gents de poblacions riberenques o properes a rius i a grans corrents d'aigua. El qualificatiu, doncs, es refereix a la situació de la ciutat de Lleida, immediata al riu Segre, i el mot bufó vol dir en sentit figurat gent de riu o d'aigua, i en sentit recte rat buf o rata d'aigua. Aquest animaló és vist pel poble a través d'ulls de simpatia i sobretot se'l creu bonic i graciós, i és molt possible que aquesta visió hagi donat lloc al sentit que actualment hom dona al terme *bufó*.

LLEIDA. — *De quan ferraven els capons a Lleida*: Per a indicar un temps reulat i indefinit.

Conta la llegenda que en un hostel de Lleida on sempre havien usat atuells de cuina d'aram en van comprar de ferro, i per esbombar la novetat i a tall de reclam posaren un cartell on anunciaven que es servien magnífics capons ferrats, o sigui cuits amb estris de ferro. La gent va entendre que eren capons amb ferradures i el reclam féu sort.

LLEIDA. — *La batalla de Lleida no s'havia de perdre*: Per encloure la recança per l'esdeveniment d'un fet que pot reportar males conseqüències. Al·ludeix a la gran influència que en el resultat de la Guerra de Successió tingué la caiguda de la ciutat de Lleida.

LLEIDA. — *La batalla de Lleida i la batalla d'Almansa a tots ens alcança*: Enclou un sentit de plány pels abusos governamentals i de protesta contra el centralisme. D'esperit anàleg a l'anterior, puix que la batalla d'Almansa fou la que decidí la sort de València en la Guerra de Successió, així com la de Lleida influí notablement en la de Catalunya.

LLEIDA. — *Lleida ha foradat*: Per a assenyalar el goig de la consecució d'una cosa dura i d'obtenció difícil. Recorda la conquesta de la ciutat de València per les tropes del rei Jaume I. Aquest, per a estimular la seva gent va prometre que donaria a la ciutat conquerida els furs i la parla dels qui fossin els primers d'entrar-hi. Els lleidatans foren els qui varen *foradar*, o sigui, rompre la resistència enemiga, i els qui es feren pas per la muralla, fet que sempre ha recordat el poble amb el present refrany.

Una resta de l'ascendència lleidatana a València era el costum practicat fins fa ben poc de donar la ciutat de Lleida les seves mesures i pesos a la ciutat de València. Cada any el síndic valencià en companyia d'altres regidors i prohoms anava a Lleida i rebia oficial-

ment de mans dels Paers de la ciutat del Segre la bolla per a segellar els pesos i les mesures.

La veu popular explica també que la ciutat de Lleida tenia en el seu escut quatre lliris, que foren els que van donar nom a Lleida, puix que segons l'etimologia popular el terme Lleida equival a lliri. En conquerir els catalans la ciutat valentina, per indicació del rei en Jaume els lleidatans van cedir a la ciutat de València un dels lliris del seu escut perquè l'ostentés en les seves armes, i d'aleshores Lleida ostentà tres lliris en lloc de quatre. Així, doncs, segons el poble, el lliri de l'escut valencià és d'origen lleidatà i les dues es majúscules que figuren en l'escut de València volen dir Lleida en record de tot el que portem explicat.

LLERS. — *Les Bruixes de Llers*: Pertot l'Empordà, les veïnes de Llers són considerades com a bruixes. Cada darrera nit de l'any celebraven una gran festa i cometien un gran estrall. Un any, per tal d'esquivar-les i dispersar-les, les campanes de la parròquia de Figueres van alçar-se al vent. Les bruixes, fortament perjudicades per la veu de les campanes, es varen llançar com un vol d'ocells damunt el campanar amb el propòsit de tirar-lo a terra, cosa que no pogueren aconseguir, encara que el malmeteren molt, i en estat de ruïna quedà durant molts anys.

LLÍVIA. — *Els Llepatupins de Llivia*: Tenen aires de noblesa, són gent de pergamins i de pocs diners. Anaven a captar pels pobles de la Cerdanya i demanaven per l'amor de Déu una caritat, encara que només fos deixar-los llepar els tupins.

LLOFRIU. — *Com els grossos de Llofriu, que els més rics van a captar*: Aplicat a la gent pobra i necessitada, i també als qui, pretextant riqueses i fortuna, estan mancats de cabals; com també als que, reunint diners i essent hisendats, fan coses impròpies del seu braç i volen simular una pobresa i escassetat que en realitat no tenen.

La paraula gros, usada per en la parèmia, equival en aquest cas a ric, hisendat, adinerat. Segons un vell costum, en les funcions de l'església els més adinerats i benestants de Llofriu feien d'almoïners tot captant amb la bacina per al profit de l'església, pel qual motiu la fina ironia popular deia que essent rics anaven a captar i que els pobres els feien caritat.

MALGRAT. — *A Malgrat són Carboners, venen el carbó a la platja*: Els malgratencs anaven a fer carbó als boscos del Montnegre i el baixaven a vendre a la platja; és fama que els pescadors de tota la costa de Llevant, quan no tenien carbó, feien parada a Malgrat per tal de comprar-ne. I afegeix la tradició que els llenyataires de Malgrat van descobrir el carbó. Un dia de molt de fred en què es trobaven als boscos del Montnegre, un d'ells féu un clot a terra, l'omplí de llenya i hi

calà foc per tal d'escalfar-se. Cridat per uns companys que s'havien soplujat en una barraca més enllà d'on ell es trobava, deixà el caliu del foc i se n'hi anà. Una truja que voltava per allí, per por que el foc li cremés els porcells, tapà el caliu amb terra. Quan el llenyataire tornà trobà el foc tapat, i en destapar-lo, veié que la llenya s'havia ennegrit, però restava sencera com si no l'hagués cremada. Encuriosit per veure si aquella llenya negra cremaria, tractà de tornar-la a encendre i veié amb sorpresa que cremava millor encara. I des d'aleshores ell i els seus companys es lliuraren a fer carbó, i encara avui segueix fent-se un clot a terra per fer les carboneres, clots que, entre altres noms, se'l qualifica de *clot de la truja*, en record de la que, segons la tradició, va descobrir el carbó.

MANOL (riu). — *El Manol cada trenta anys reclama els seus drets*: La tradició vol que el riu Manol tingués en altre temps una amplària i un cabal d'aigua tres o quatre vegades major al que té avui. Els terratinents de la seva ribera de mica en mica li van anar prenent terreny del seu llit, i ell se'l deixà prendre sense protesta, però cada trenta anys es desborda i inunda totes les terres de la seva vorera, en record del que havia estat de la seva propietat i com una manifestació simbòlica del seu dret. És remarcable que en l'antiga llei catalana el qui deixava fer ús a un altre d'algun dret o propietat cada trenta anys havia de trencar la concessió, i en cas contrari perdia el dret de propietat damunt de l'objecte o dret cedits; per tant, doncs, aquest refrany recorda el vell dret consuetudinari català, avui encara vigent.

MANRESA. — *Els Empaitabisbes de Manresa*: El bisbat que avui radica a la ciutat de Vic, diuen que en altres temps havia estat a la de Manresa.

En una ocasió els manresans estaven disconformes amb la conducta del seu bisbe. Aquest hagué d'anar a Vic a fer una visita, i en retornar al seu palau de Manresa, els manresans sortiren a trobar-lo i l'apedregaren a cops de ceba, amb tant de delit que no el deixaren entrar a la ciutat. El bisbe se n'entornà a Vic, on fou molt ben rebut, i decidí quedar-s'hi a viure. Els manresans, penedits de llur fer, moltes vegades han reclamat el retorn del bisbe, però aquest mai més no hi ha volgut tornar.

MANRESA. — *Entre Totsants i Manresa*: Entre aquests dos punts es donen com a succeïdes totes les coses inversemblants i de caràcter tan extraordinari, que hom es resisteix a creure-les, i que es volen reputar com a impossibles o falses.

A cosa d'un quilòmetre de la ciutat de Manresa, pel costat de tramuntana i damunt el camí ral d'aquesta ciutat a Calaf, hi ha una partida coneguda de molt antic pels Cossos Sants, i anomenada popularment *Totsants*. Hi havia hagut una capelleta dedicada a tots els sants, la qual

fou destruïda pels francesos que en varen enrunar l'altar. El 1819 fou tirada a terra i al seu lloc construïren una creu dedicada a la mateixa advocació. No hi ha dubte que el Totsants alludit en el refrany i que a primera vista sembla que no es tracta d'un lloc, sinó de la diada així mateix anomenada, fa al·lusió a la partida que hem indicat. La cosa difícil és saber quin fou el fet tan transcendental que es produí en aquest paratge i que donà lloc a la creació d'un dels refranys més arrelats de la nostra llengua. Nosaltres hem fet nombroses recerques en aquest sentit sense haver-ne obtingut el menor resultat.

És possible que la dita sigui llegendària, essent molt remarcable que amb idèntic sentit se la troba a València, on diuen *entre Tots Sants i Penaila*. Els espanyols tenen un refrany anàleg de sentit, que diu: *Entre Pinto i Valdemoro*, que són dues poblacions limítrofes de la província de Toledo, i contenen una tradició escatològica com origen de la dita.

MANRESA. — *Si a Manresa vas, les pantorrilles hi deixaràs*, o també, *A Manresa es perden les pantorrilles*: Manresa és una ciutat molt costeruda i diu la càustica popular que els forasters al cap d'uns quants dies de viure-hi, per causa d'haver de pujar i baixar tant, s'aflequeixen notablement i aviat perden les carns i per tant les pantorrilles. També és costum quan algú s'emmagreix, i perd el tou de pantorrilles, recomanar-li que les vagi a cercar a Manresa; és possible que existeixi alguna tradició o anècdota que expliqui perquè són precisament les pantorrilles les que es poden anar a cercar a Manresa, però nosaltres no la coneixem.

MARTERELLES. — *A Martorelles, Carboners*: Els de Martorelles són considerats com els carboners del Vallès. En llurs boscos, des de molt antic que s'hi feia carbó, i la gent vella diu que quan es van artigar molts boscos per convertir-los en vinya hi trobaren moltes brases de carbó i molta terra cremada i cuita per efecte de les grans carboneres que s'hi havien fet. Els diablots de les colles carnestolenques del ball de les Gitanes de Martorelles duen per distintiu una brasa de carbó lligada i penjada en l'entreforc de la forqueta que llueixen com a distintiu del càrrec, i quan alaben la seva colla qualifiquen els companys ballaires de carboners.

MASNOU. — *Al Masnou, són palangrers que a ponent van a palangre. A Llavaneres són nansers, que no perden mai calada. Els d'Arnyens són vaixellers dels que van a l'altra banda. A Sant Feliu són bastinals que donen bastina als frares. A Bagur són corallers que corallen a la brama. A l'Escala n'és mal port pel vent de la tramuntana. A la Selva són bisers, que venen els bisos a càrregues*: Alludíex als diferents tipus de pesca i als diversos oficis de pescadors de la costa de Llevant. Els de Masnou es distingeixen per la pesca al palangre i van a parar les palangreres costa avall, o sigui, vers el cantó de po-

ment. A Llavaneres conreen la pesca en nansa i coneixen tan bé el terreny que no perden cap de les calades que fan, i sempre cobren les nanses amb un peix o altre dintre. Els d'Arenys són braus mariners que en els seus bons temps feien la travessia de l'Atlàntic, o sigui en termes mariners, anaven a l'altra banda de la mar. Els de Sant Feliu són millors mariners que pescadors i s'entretenen a pescar bastina, peix bast i grossot, de poc valor mengívol i, segons la gent de mar, maleït, perquè fou l'únic peix que oferí les seves espines per a fer la corona del sacrifici de Crist. No sabem a què pugui fer al·lusió que els bastinals santfeliuencs donessin bastina als frares. Els de Bagur conreaven la pesca del corall i amb les coralleres grataven i arrencaven el corall aferrat i enganxat al roquisser de la nostra costa brava. Els de Port de la Selva s'havien especialitzat en la pesca de bisos, amb un art collectiu que tenia la població. Quan es presentava una mola de bisos o d'un altre peix, el qui se n'adonava acudia a corre-cuita a l'església a tocar a sometent de peix, i tota la gent de mar i àdhuc terrassans, homes, dones i infants, anaven a treure l'art que es guardava al temple i el llançaven en mar, i tothom collaborava en la feina colectiva i comunal, i com que sempre es pescaven grans quantitats de peix, d'ací que el refrany retregui que el venien a càrregues. En l'adob i el conreu d'aquest ormeig gegant intervenien també totes les xarxaires de la població. L'art comú de la Selva, el qual tirava un nombre fabulós de canes de llargària, gaudia de fama per tota la costa catalana.

MATARÓ. — *Ai! bon Déu de Mataró, amic de les dones i dels homes, no*: Exclamació festiva i humorística.

Un any per Setmana Santa, Mataró volia estrenar una imatge del Sant Crist, i com que no l'encarregaren amb prou de temps, l'escultor no la tingué llesta el dia assenyalat. Per suplir la falla substituïren la imatge per un home viu, el qual quan se li acostava una dona per adorar-lo li feia una rialleta i li demostrava simpatia, i en acostar-se-li un home li feia una ganyota i li treia un pam de llengua.

MATARÓ. — *Com l'àguila de Mataró*: Aplicat a les coses que un cop fetes no serveixen pel que se les destinava, per haver oblidat un detall de gran importància, o majorment per no haver-hi relació entre la seva mida i el lloc o forma on havien d'aplicar-se.

En ocasió d'unes festes molt extraordinàries, la ciutat de Mataró féu construir una grossa i magnífica àguila. Però, fou el cas que no es donaren compte que la porta del local on fou feta la figura era excessivament petita en relació a la mida de la bèstia, i un cop enllestida aquesta, i després de molt treballar perquè ho fos el dia precís, no la pogueren utilitzar, degut a no poder-la treure d'aquell local.

MATARÓ. — *Cap de bou de Mataró*: Els veïns de Mataró són qualificats de *caps grossos* i *caps de bou*. Les dues formes són usades també per a qualificar a algú de betzol i poc clar de cervell.

PART INFERIOR ESQUERRA

L'ASSUMPCIÓ DE LA VERGE
Retaule del santuari de la Mare de Déu del Mont

Col·lecció fotogràfica Joan Dutra

PART INFERIOR DRETA

DES DE LA CRESTA DEL GALATZÓ MIRANT CAP A ANDRATX

CIM DEL GALATZÓ

Cls. Pujol i Alsina

El portal de les muralles de Mataró que donava a la carretera que venia de Barcelona i, per tant, per on obligadament havien d'entrar a la veïna ciutat els barcelonins, estava exornamentat amb motius de regust dòric, entre els quals figuraven unes testes de bou, pel qual motiu entre els barcelonins era coneguda l'esmentada ciutat de Mataró per *la ciutat dels caps de bou*. A les darreries del segle XVIII foren concedides a Mataró certes franquícies i privilegis per part del govern de Madrid amb el propòsit de fer-la créixer perquè pogués rivalitzar amb Barcelona, tot seguint la vella política de la discòrdia.

El gest dels governants madrilenys indignà els barcelonins, i establí entre aquests i els mataronins un cert corrent d'antipatia que donà lloc a tergiversar el veritable sentit del refrany que estudiem.

Els mataronins, per la seva part, també correspongueren a aquella antipatia, puix en una geografia per a infants, publicada a primeries del segle passat per un mestre de Mataró, es llegeix: *Barcelona, ciutat important a la vora de Mataró*.

Es conta una tradició, la qual explica l'origen del refrany. Quan Ferran VIIè, tornà de l'exili passà per Mataró. Aquest Ajuntament el volgué obsequiar d'una manera ben original, com en cap altre lloc no ho haguessin pogut fer. Després de molt cercar una bella manera, a l'alcalde se li acudí substituir les argolles per a fermar els cavalls de la gran quadra que se li havia de procurar per al bestiar, per grosses banyes de bou. Quan fou menat el rei a visitar la quadra, el batlle esperava que el monarca restaria sorprès davant aquell portent d'enginy, i en veure que ni se n'adonava, li ho féu remarcar dient-li amb gran goig: —Senyor, tot ha sortit dels nostres caps.

A Barcelona, avui, quan es veu passar un ramat de bous camí de l'escorxador, sol dir-se irònicament: —Ara passa l'Ajuntament de Mataró.

Val a dir que aquesta tradició no fou creada expressament per als mataronins, puix que és coneguda en moltes terres de cultura llatina i aplicada a gran nombre de batlles i atribuïda a diverses poblacions.

El que portem explicat originà un corrent d'animadversió entre Barcelona i Mataró, i motivà que els barcelonins atribuïssin als pobres mataronins totes aquelles contalles que tendeixen a ridiculitzar i a presentar com a betzols els seus protagonistes, i la poca simpatia entre ambdues poblacions arribà fins al punt de crear els barcelonins el terme *mataronada* aplicat a l'anècdota grotesca i inversemblant. Donem unes quantes de les narracions que el poble localitza a Mataró, però hem de fer constar que una bona part se les troba per gairebé totes les terres de cultura llatina; moltes d'elles són d'origen antiquíssim, molt, però molt més que les antipaties entre barcelonins i mataronins i són aplicades a moltes altres poblacions, d'altres pobles i d'altres cultures que res no tenen a veure amb Mataró.

—Per celebrar una processó molt solemne, encarregaren una gran quantitat de ciris a Barcelona, puix que van creure que cap cerer

mataroní no els podia fer prou bons. Pel camí va ploure, i l'ordinari els els lliurà tots mullats i fets una pasta; per eixugar-los els posaren al forn i, naturalment, es van fondre.

—La junta de la confraria de l'Assumpta va encarregar a un escultor barceloní una imatge de la Mare de Déu sota aquesta advocació, la qual fou enviada dintre d'una caixa. L'ordinari que portà la caixa la posà dins del carro, degut a les conveniències de la càrrega, i en lliurar-la als prohoms de la confraria, la caixa estava dreta. Aquells digueren que l'escultor s'havia confós, puix que la imatge de l'Assumpta és ajeguda i no dreta, i de cap manera no la volgueren admetre, car deien que els volien enganyar. L'ordinari s'emportà la imatge i al dia següent la tornà, però ajeguda, i tothom la trobà perfecta.

—Un any de grans aiguats, la riera que passa pel mig de la població baixà grossíssima i produí grans inundacions. El Consell Municipal decidí posar una placa que indiqués fins al punt màxim on havien arribat les aigües. Fou el cas que la mainada jugant a pilota tocaven la placa i amb el fang l'embrutaven, i el Consell, perquè no es malmetés decidí posar-la a la part més alta de la façana.

—Quan van construir la plaça de braus assenyalaren els seients on tocava el sol; però, com que hi anaren al matí es trobaren a la tarda que els que havien pagat per seure a l'ombra eren a la banda del sol i viceversa.

—Una vegada van fer un abeurador nou i no hi havia acord referent a l'alçada que havia de tenir perquè fes de bon beure al bestiar. El Consell decidí traslladar-se corporativament al lloc on havia d'instal·lar-se per tal de decidir damunt el mateix terreny. Davant l'abeurador, el batlle en persona provà de beure i en alçar-se digué amb tota solemnitat: —On beu el batlle poden beure tots els animals de Mataró.

—Quan el rei Amadeu I visità Mataró, s'hi feren grans festes. Guarniren un gran arc, i en la llinda hi feren una mena de gàbia molt ben tapada y dissimulada on van posar gran nombre de coloms missatgers amb el propòsit d'engegar-los al vol al moment de passar el rei per sota l'arc. Es disposà un mecanisme de manera que, estirant una corda, el sòl de la gàbia s'apartaria i donaria pas als coloms. Els organitzadors no comptaren amb què els coloms només pugén i van enlaire i que en lloc de disposar la porta de la gàbia al fons havien d'haver-ho fet al cim o sostre. Els coloms van romandre a la gàbia més d'un dia, i en obrir la porta caigué damunt el rei una gran quantitat de colomassa. Com que els coloms no van aixecar el vol, els colomistes que hi havia per aquells indrets a l'objecte que s'aviessin, segons és costum, els van xiular, i el rei s'emportà la impressió que li van fer una xiulada.

(Continuarà).

BIBLIOGRAFIA

HIGINI ANGLÈS, Prev. — *La Música a Catalunya fins el segle XIII*. — Un volum de 447 pàgines, 92 figures. — Impremta de la Casa de Caritat. — Barcelona, 1935.

Intentar una recensió detallada de la formidable tasca portada als darrers termes dels propòsits de l'autor ens és, malgrat els nostres desigs, impossible per l'espai de què podem disposar; obra genuïnament benedictina, estudi crític acuradíssim, treball de positiva ciència, d'erudició i de reivindicació demostrativa del grau d'avanç que a Catalunya assolí en els temps dels nostres gloriosos comtes sobirans, en les més altes disciplines de l'esperit.

Per sort i malgrat les depredacions que han sofert els arxius monacals de la nostra terra, s'han salvat un nombre considerable de documents d'una vàlua excepcional que, estudiats competentíssimament per Mossèn Anglès, l'hi han permès no sols editar algunes peces musicals, d'un interès evident, sí que també estudiar el fet històric que l'acompanyava, amb la qual cosa ha fet un gran servei a l'erudició (entre nosaltres ben migrada), relativa a la biografia dels nostres músics i de llurs obres en els temps medievals, posant la primera pedra mil·liària del camí que ha d'aconduir-nos al terme desitjat, això és, de tenir la història de la música nostra, que no és pas menys important del que en aquest particular s'assenyala en els altres països d'Europa.

Allò tan desacreditat de *los oscuros tiempos de la Edad Media* no resa a casa nostra. Des dels temps visigòtics, a la *Provincia Ecclesiastica Tarraconensis*, no hi regnava pas la foscuria, car irradiava arreu la claror dels Concilis i dels homes estudiosos que en els monestirs trobaven un segur recés de pau, de virtut i de saber. Els llibres litúrgico-

musicals, concretant-nos al nostre objecte, indiquen que fins aquí arribaven les suggerències culturals de Roma, del Migjorn de França, d'Alemanya, Bèlgica i Suïssa, en la producció litúrgica, musical i literària. Es considerable la florida que en la Primavera de la nostra Nacionalitat (segles IX al XIII), s'obrà en aquests particulars. L'Autor, amb la recerca dels documents que treu a llum, ho demostra a bastament. Es el fruit primerenc i saborós que ofereix als estudiosos, bo i esperant la collita definitiva quan tingui realitat la magna obra de la Història de la Música a Catalunya. Allò actualment publicat és una revelació de fets desconeguts molts d'ells, i entenebrits per la distància. No en va l'autor ha cercat clarícies en els dies difícils de les èpoques visigòtiques i carolíngies, en els quals tants de monuments s'han perdut; però, quelcom ha quedat, especialment procedent dels monestirs de Sant Cugat, de Cuixà, de Ripoll, etc., centres de producció litúrgica, musical i literària, des de la novena centúria fins el segle XIII.

Es relativament reduït el record dels noms de poetes i compositors, però, d'alguns dels nostres sí que ha trobat memòria Mossèn Anglès, contemporanis del gran bisbe-abat Oliva. Entre ells, Arnaldus, Gualterus, i el monjo Pere i Lucas l'organista de la Seu de Tarragona, etc., etc.

Catalunya, en aqueixos temps, no fou estranya a les influències de la civilització àrabica, la qual tenia el seu centre a la cort cordovesa, *fent-se feudatària de la cultura musical* que d'allí irradiava i que, des d'ací, trametérem a França i a Itàlia.

L'autor retreu el testimoni de les actes de consagració de les esglésies que, tot just reconquerides, s'erigiren en l'anomenada Catalunya vella, en les quals solennitats es fa esment

dels cants litúrgics, acompanyats dels harmoniosos orgues (Tona, 888, i St. Benet de Bages, 972); i pregunta: "què serien de les catedrals si aquests monestirs comptaven amb el rei dels instruments?" Aquest fet pressuposa l'existència d'antifonaris, himnaris i altres còdexs litúrgics i musicals. Recorda que alguns d'aquests llibres han arribat a nosaltres procedents d'esglésies humils, semblantment a les pintures murals romàniques que decoren els absis on ressonaven els cants litúrgics a elles contemporanis.

Es característic dels temps objecte d'estudi les relacions hagudes entre els nostres cenobis i Seus episcopals amb els monestirs i esglésies catedrals més importants de la Península, (Sant Millà de la Cogulla i Sant Joan de lainya), i de l'estranger, especialment d'Itàlia i França Meridional, seguint les tradicions i els modes d'aquests centres de cultura litúrgico-musical. La qual cosa explica que la música a veus (polifonia), fos ben tost coneguda i practificada entre nosaltres. L'autor retreu l'exemple del Còd. 42 de Ripoll (copiat entre els anys 1018-1046), en el qual es tracta de la teoria musical dels segles v al xi, i especialment el *Musica enchiriadis* (segle ix) "que és el més vell que es coneix sobre música a veus".

Un altre caire d'un grandíssim interès en el fet de la nostra música i poesia de l'alta edat mitjana són els drames litúrgics, sobre els quals hom dona eruditíssima relació en l'obra de Mossèn Anglès, fent especial essent del típic *Cant de la Sibila*.

Amb el deteniment que es mereix, l'autor també s'ocupa de la música cortesana als palaus reials i cases senyorials, relacionada amb la música trobadoresca, que en decaure la litúrgica assolí aquesta el temps del seu major esplendor, que comprèn el llarg període des de Ramon Berenguer IV a Jaume II, principalment; estudi importantíssim que resumeix el que sobre aquesta branca tan esponerosa de la nostra cultura

antiga estudiaren Milà i Fontanals, Rubió i Lluch, Massó i Torrents, etcètera, etc.

En els XI capítols que comprèn l'obra es desenrotllen amplemment els punts assenyalats a la *Introducció*; i el que dona a la sàvia monografia de Mossèn Anglès un especialíssim interès, són les il·lustracions musicals que acompanyen el text, repertori de música antiga que per si sol avalua considerablement l'obra.

Quan, anys enrera, el mestre Pedrell donà a l'Ateneu Barcelonès unes notabilíssimes conferències, il·lustrades amb l'execució de les peces musicals coresponents, fou una revelació insospitada per molts, creient-se que no es podria arribar més enllà en l'obra d'erudició i de recerques de la nostra música antiga. La publicació de l'obra de Mossèn Anglès és el complement del que aleshores s'inicià com una esperança, avui en plena realització.

Impossibilitats de donar més extensió a la present nota, li donarem acabament transcrivint com a colofó de l'obra les següents frases de l'autor: "Es una grossa honor per a la música i cançó popular catalanes el fet de servir dins del seu repertori un record llunyà de les melodies dels segles XII, XIII i XIV."

P. C. i G.

BIBLIOTECA

VOLUMS INGRESSATS DARRERAMENT

PER COMPRA

- AMADES, JOAN. — *Costums i Tradicions d'Hostials i Tavernes*.—Barcelona, Club d'Esports de Muntanya, 1936. 207 pàgs..
- BOLÓS, R. P. RAMON M. — *Nostra Senyora de Montcada* (Ressenya històrica).—Barcelona, Editorial Ibèrica, 1936. 32 pàgs.
- MUNTANER, RAMON. — *La Barcelona Vuitcentista* (1801-1900). Reculls històrics. — Barcelona, Llibreria Catalònia, 1929. 124 pàgines.